

Grafitis parietals d'embarcacions i vaixells a Catalunya des de l'antiguitat fins a l'època contemporània

Gemma M. Garcia Hernando¹

Resum:

El Museu Marítim de Barcelona, concretament la seva Àrea de Gestió de Col·leccions i Coneixement, va endegar un projecte de recerca que va néixer l'any 2016 titulat "Corpus de grafitis parietals d'embarcacions a la Catalunya continental, des de l'època antiga fins al món contemporani".

Són tals l'envergadura i les dimensions d'aquest projecte que s'ha convertit en una tesi doctoral que ha dut a terme Gemma M. Garcia Hernando, la conservadora que va iniciar i que dirigeix aquesta recerca.

Els grafitis es converteixen en documents i "fotografies històriques" que ens diuen com es tripulaven les naus, de quina manera es navegava i quines tècniques s'utilitzaven. És molt important intentar conservar i preservar aquest patrimoni.

Paraules clau:

Grafitis, embarcacions, vaixells, patrimoni, arqueologia vertical, repositori, Catalunya, document gràfic, cultura marítima, fet històric, nau, galeres, navili de *línia*

1. Investigadora externa i col·laboradora del Museu Marítim i Reials Drassanes de Barcelona.

Agraïments

Primer de tot, m'agradaria començar aquesta conferència donant les gràcies a Roger Marcet, ja que gràcies a ell i a la seva confiança estic avui aquí. A la *Tribuna d'Arqueologia* per convidar-me a fer aquesta conferència. Als arqueòlegs territorials del Servei d'Arqueologia de la Generalitat i, en especial, a Magí Miret, que m'ha ajudat moltíssim. Als companys i companyes del Museu Marítim de Barcelona, així com als companys i companyes de l'SPAL (Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona). I m'agradaria donar el meu agraïment a moltíssima gent que de manera altruista i generosa ha estat al meu costat i m'ha ajudat. I, per últim, a la meua parella per la seva infinita paciència i suport.

Introducció i antecedents

Aquest projecte forma part d'una línia de recerca del Museu Marítim i Reials Drassanes de Barcelona i de l'Observatori Permanent d'Història i Cultura Marítima de la Mediterrània.

El Museu Marítim de Barcelona, des de la seva Àrea de Gestió de Col·leccions i Recerca,

en el seu afany per donar a conèixer i apropar la cultura i la història marítima a la ciutadania, va endegar un projecte de recerca que va néixer l'any 2016 titulat "Corpus de grafitis parietals d'embarcacions a la Catalunya continental, des d'època antiga fins al món contemporani".

Aquest corpus està adquirint unes dimensions i proporcions importants, amb la catalogació d'un nombre molt rellevant d'exemples que ens faciliten el coneixement de tipologies d'embarcacions i de llocs on es representen al llarg de la història.

L'envergadura i les dimensions d'aquest projecte són tan grans que s'ha convertit en una tesi doctoral portada a terme per la conservadora que va iniciar i dirigeix aquesta investigació, jo mateixa, Gemma M. Garcia Hernando.

Aquesta *Tribuna d'Arqueologia* defuig una mica de les tribunes tradicionals que es fan. No estem davant d'una excavació arqueològica, ni de la restauració d'un edifici emblemàtic, ni tampoc davant d'uns materials extrets d'un jaciment. Estem davant d'un projecte que intenta relacionar diferents actors o disciplines, com són l'arqueologia, la història de l'art, els fets històrics que poden estar darrera de les manifestacions gràfiques i la sociologia de l'art.

Vull aclarir que es tracta d'un estudi o catàleg de grafitis parietals, és a dir, de representacions realitzades a través de la incisió o del dibuix sobre una paret.

També és important ressenyar que l'àmbit geogràfic d'estudi és la Catalunya continental i, cronològicament, abasta des d'època antiga fins a època contemporània.

Definició de grafit

Existeixen diferents definicions del terme *grafit*, i totes ens ajuden a entendre'n millor el significat:

- El grafit és un acte de caràcter individual, elaborat amb uns mitjans circumstancials sobre uns suports que no estan previstos per rebre'ls i que mostren una manifestació de la personalitat i la intenció dels seus autors, en un moment i per uns motius determinats.²
- El grafit és tota inscripció o imatge no oficial feta a mà alçada sobre una superfície, arquitectura o no, la funció principal de la qual és diferent de la dels suports que habitualment es fan servir per escriure o dibuixar.³
- Els grafitis ens aporten informació sobre un tipus de cultura, diferent de l'"oficialment" establerta, cultura popular i quotidiana, no reflectida en altres manifestacions culturals.⁴

Podem, doncs, acabar dient que per a nosaltres el grafit és aquella manifestació de caràcter individual i espontània que es realitza en un suport que no és el previst o adequat i que defuig de la norma o dels convencionalismes de l'època; per tant, no és oficial, i mostra o un sentiment o un anhel o una descripció del moment. Es tracta d'una voluntat individual que s'encaixa en un moment o en un fet històric que és col·lectiu.

Com diu la Dra. Elvira González Gonzalo, existeix l'arqueologia subterrània o la subaquàtica, les més conegudes i que ningú qüestiona, però també existeix la "vertical", no tan coneguda, però molt interessant i que ens aporta gran informació per conèixer la història precedent i el passat.

Els grafitis, tan si estan dibuixats amb carbó net o amb colors com si estan incisos, són una mostra d'aquesta arqueologia vertical i ens proporcionen una gran quantitat d'informació. Però també es converteixen en documents i "fotografies històriques" que ens diuen com es tripulaven les naus, de quina manera es navegava i quines tècniques s'utilitzaven.

Normalment aquestes representacions gràfiques són anònimes, però també s'han trobat exemples amb signatura i data, la qual cosa proporciona un valor afegit inestimable per estudiar-los, catalogar-los i interpretar-los.

També és important diferenciar entre els grafitis medievals, que mostren una certa erudició intel·lectual, i els d'època moderna o contemporània, que són molt més descriptius.

La recerca

El primer pas de la recerca proposada va ser recopilar la documentació per saber què és el que ja estava estudiat; per tant, es va començar amb la feina de la catalogació fent un repàs dels grafitis documentats a través de referències bibliogràfiques existents. Després es van documentar i estudiar els grafitis que eren inèdits, ja que en el decurs d'aquesta investigació n'han anat apareixent exemples inèdits en el si d'excavacions arqueològiques o de restauracions.

Dins de la metodologia de recopilació i catalogació dels grafitis, un moment important

2. CINQUABRE, P. "Graffiti des églises de Normandie. Interprétations et hypothèses relatives à divers signes présumés votifs". A : *Actes du Colloque International de glyptographie de Saragosse. CIRG, 7-11 juillet 1982*. Saragossa, 1983.

3. BOUCHERIE, L. "Graffiti, mise en scène des pouvoirs et histoire des mentalités". A : *Actes du III colloque international de glyptographie*. Saragossa, 1983, p. 485-501.

4. DOMÈNEC, Ferran; ROIG, Albert. "El grafit medieval. Mètode Arqueològic. La seva aportació a la Història". A : *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española* [Saragossa: Diputación General de Aragón] vol. 1 (1986), p. 223-237.

va ser també la realització d'entrevistes o trobades amb estudiosos d'aquestes representacions gràfiques i una cooperació estreta amb els arqueòlegs territorials de la Generalitat de Catalunya, ja que d'aquesta manera es va crear una xarxa de col·laboradors activa. Amb tota aquesta feina prèvia de catalogació i documentació de grafitis, el que es pretenia és que el Museu Marítim es convertís en un referent sobre aquesta temàtica. Per tant, com que formarà part d'un projecte de recerca tant del Museu com de l'Observatori de cultura Marítima, aquest repositori o catàleg es podrà consultar al web del Museu.

Resumint, l'estratègia de recerca es va dividir en tres parts: documentació, recopilació i catalogació, amb l'objectiu de confeccionar un corpus, inventari o repositori d'embarcacions grafitades.

Es va posar un interès especial a intentar identificar el tipus de vaixell que estava representat, les seves parts i si hi havia algun tipus de fet històric que el recolzava.

Només el corpus en si ja és un document molt interessant, perquè és inèdit. No existeix cap document d'aquestes característiques en què es recopilin més de 200 reproduccions de grafitis de temàtica marítima.

Per tal d'elaborar aquest inventari i recavar tota la informació rellevant dels grafitis, es va utilitzar una fitxa estàndard, semblant a la utilitzada també pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat, en què es recull la informació següent: fotografia o calc del grafit; ubicació (on es troba exactament); mapa geogràfic; situació dins de Catalunya; descripció del grafit; datació cronològica i, per últim, referències bibliogràfiques.

Amb l'objectiu de poder ordenar la informació recavada i poder-la explotar, es va dissenyar un quadre Excel amb tota una sèrie de paràmetres que ens han servit per creuar dades i extrapolar fets i informacions històriques en relació amb la representació gràfica, les motivacions dels autors i la seva interpretació històrica.

En el decurs de l'estudi també s'han intentat cercar paral·lelismes amb territoris annexes o relacionats, com són, per exemple: València, Aragó, les illes Balears, França i Itàlia. Amb aquest estudi queda palès que la representació

gràfica dels vaixells transcendeix les fronteres físiques, geogràfiques i polítiques, que desapareixen o s'esvaeixen, i es converteixen en el denominador comú d'una manera d'entendre i interpretar el mar o la cultura marítima.

En relació amb tot això, també queda totalment demostrat que Catalunya és un territori frontissa i de pas de moltes cultures, i que al seu ADN porta el mar, en totes les seves facetes i interpretacions.

Es tracta, doncs, d'un projecte viu i en evolució constant.

Algunes dades d'interès

Actualment, tenim més de 80 localitzacions registrades, uns 250 grafitis catalogats. Geogràficament es concentren al litoral i prelitoral de Catalunya, però també en tenim a l'interior. Estan duts a terme tan amb llapis o amb carbonet com incisos o gravats. En menys mesura, estan executats amb policromia.

El suport per excel·lència és la paret amb arrebossat d'estuc o calç. La representació "estrella" és la galera, però, tot i així, també hi ha un nombre representatiu de naus i navilis en línia.

Després de l'estudi d'alguns d'aquests grafitis, els podem relacionar amb certs fets i moments històrics que copsaren el territori català i nacional, com per exemple: la Guerra Civil espanyola, la Guerra de Cuba, el conflicte russo-japonès, la Guerra d'Independència o l'ocupació francesa, l'Exposició Internacional de Barcelona del 1929, entre d'altres.

La localització dels grafitis és molt variada i prolífera i, sobre tot, n'hi ha una gran concentració en castells, fàbriques de suro i masies del Camp de Tarragona, però també els trobem a ermites, arxius, balms, drassanes, capelles, catedrals, coves, presons o edificis utilitzats com a presons, esglésies, monestirs, pia almoïna, etc.

Referent a la cronologia podem dir que on hi ha més representacions d'aquests tipus és durant els segles XVII i XVIII, és a dir, durant l'època moderna, un temps de descobriments, de viatges, d'expansió comercial, de batalles navals molt importants, en què els vaixells eren grans

mitjans de transport i representaven la innovació tecnològica del moment. La tipologia de vaixell més representat és la galera. En aquest sentit, volem remarcar que la galera, durant totes les èpoques de la seva existència, representava l'enginy i l'última tecnologia de l'època.

Sobre la distribució per províncies, tenim que n'hi ha una forta concentració a Barcelona, seguit de Tarragona i Girona i, per últim, Lleida.

Quan et trobes davant d'aquest tipus de recerca sorgeixen tot un seguit de preguntes:

- Per què es representen de manera recurrent els vaixells i/o les embarcacions de tot tipus?
- Per què aquestes representacions són tan nombroses a catedrals i castells, per exemple, i no tant a les drassanes?
- Per què la galera és la tipologia més representada?
- Etc.

És també remarcable tota la literatura existent sobre el "grafit carcerari", que ens relaciona aquest tipus de representacions amb un fet sociològic que marca la voluntat dels autors. Els missatges que hi ha darrera dels grafitis es poden interpretar, alguns cops, com al·legories de la llibertat perduda, com un canal replicador de fantasies d'alliberament, com una manera d'abstraure's de l'avorriment extrem que ocasiona el fet d'estar empresonat, etc. D'altra banda, les interpretacions van més enllà i s'analitza si el que té d'artístic la representació en qüestió va en contraposició amb el buit que representa la cel·la d'una presó, o si el que es pretén és deixar un rastre per descarregar la tensió que provoca saber que caus irremissiblement en l'oblit, o si "En gran medida, el Grafiti Carcelario es una voz colectiva, inmerso en una individualidad anónima o no".⁵

Aquest projecte té implícita una intenció molt clara, que és la d'intentar conservar totes aquestes representacions existents i que no desapareguin com ha passat en algunes ocasions. Que perdurin en el temps, perquè malauradament molts grafitis ja no hi són.

■ Alguns exemples de grafitis

Castell de Cubelles

Es tracta d'una escena bèl·lica, una batalla naval. Estem davant d'una "notícia del telenotícies" de fa 300 anys. Amb la representació d'un navili en línia típic del segle XVII-XVIII, realitzat amb carbonet, però amb una mica de policromia a l'estendard, gallardet i rem. Amb els tres pals de trinquet, major i messana, amb l'arboradura totalment desplegada amb vela quadra. Una de les seves particularitats és el gallardet que enarbora la bandera de l'armada espanyola decretada l'any 1785 per Carles III, ja que abans d'aquest decret, la bandera era diferent. Podem observar també altres vaixells que hi ha a l'escena, és tracta de xabecs, unes embarcacions que es mouen a través de vela i rem. Són embarcacions originàries del nord d'Àfrica, molt versàtils i àgils, ràpids de maniobrar i que són les que s'utilitzaven per fer les incursions pirates al llevant de la península. Per tant, presumiblement aquest navili venia de la base de Cartagena.

Aquesta imatge pertany a la primera fase de rehabilitació i conservació del castell de Cubelles, realitzada per l'SPAL (Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona), concretament a les golfes de l'edifici.

A la segona fase de restauració tenim aquesta altra imatge:

Es tracta de la representació esquemàtica amb llapis o carbonet d'una galera, però que a la vegada ens dona una idea molt clara de com eren aquests tipus d'embarcacions, amb un calat molt prim, amb el buc molt allargat, el qual li conferia molta facilitat per arribar a les platges i poder descarregar tripulació i mercaderies, amb els tres pals de trinquet, major i messana, amb les vergues obliqües i el velamen recollit, amb la qual cosa es pressuposa que ja estava arribant a port. En aquest cas, hi ha un detall que li confereix un caràcter especial, i és el fet que té tripulació. Moltes vegades el fet que

5. Abel y Buckley, 1977: 6; Ismail, 2014: 20-21.

Figura 1. Castell de Cubelles. Grafit a llapis o carbonet d'una escena bèlica, concretament d'una batalla naval. Font: *Jornades Europees de Patrimoni, 2016.*

hi hagi tripulació ens pot servir per interpretar la manera de funcionar de l'art de la navegació en el transcurs dels segles, ens ajuda a esbrinar quin era el mecanisme a través del qual les embarcacions funcionaven.

Referent a la galera que tenim davant, podem dir que hi ha 29 mariners, 27 a la coberta i dos als pals major i de trinquet.

Capella de Santa Àgueda de Barcelona

Aquest grafit, també fet amb llapis o carbonet, ja ha estat àmpliament estudiat i es troba al cor de la capella de Santa Àgueda, a la plaça del Rei de Barcelona, i està datat cap al segle XIV, segons les lletres gòtiques del costat i altres elements relacionats. Per la factura i tot el luxe de detalls reflectits, la persona que va executar aquest grafit era un entesa del tema marítim. Estem davant d'una nau, tipus coca, amb un buc molt panxut i arrodonit, es pot observar fins i tot el folre del casc. S'aprecia també que disposa d'un castell de popa molt marcat i accentuat i un altre de proa. També hi podem veure el timó de codast, el pal major amb cofa i vela quadra desplegada, on és perfectament identificable el sistema de confecció de les veles amb peces rectangulars cosides entre elles i la messana amb la vela recollida.

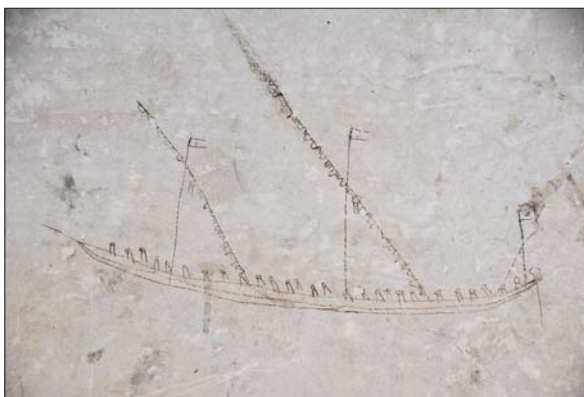

Figura 2. Castell de Cubelles. Grafit a llapis o carbonet amb la representació esquemàtica d'una galera amb tripulació. Font: Galí, David; Sureda, Maria José. *Els grafitis del vestíbul, escala principal i planta segona del Castell de Cubelles. A: Amics del Castell. Grup d'Estudis Cubellencs. Anuari 2016.*

En ocasions, els castells de proa i de popa es representen com si fossin elements arquitectònics, amb forma de torre, com és aquest cas en particular. És un detall de grafisme que hem trobat en altres grafitis d'embarcacions.

Figura 3. Capella Santa Àgueda de Barcelona. Grafit a llapis o carbonet d'una Nao tipus coca, amb un buc molt panxut i arrodonit. Foto: Gemma Garcia.

Figura 4. Capella Santa Àgueda de Barcelona. Dibuix de la Nao tipus coca, amb un buc molt panxut i arrodonit. Font: Casanovas, Angels, El timón según la iconografía medieval catalana. Al núm. 11 de Persée. 1993.

Torre del Castell Palau de Terrassa

Aquest grafit també representa un vaixell tipus coca de manera molt més esquemàtica que l'anterior, amb buc arrodonit i marcat folre. És del segle XVII i, en aquest cas, es poden veure les troneres dels canons a la primera coberta. Tant al pal de messana com al trinquet es poden observar ambdós gallardets, una cofa al pal major i jarcies o aparell; el bauprés a proa i una petita embarcació auxiliar a la banda de popa.

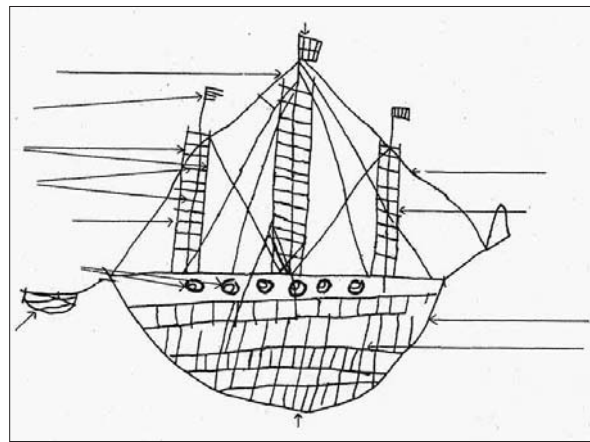

Figura 5. Torre del Castell Palau de Terrassa. Dibuix de vaixell tipus coca però més esquemàtic, amb buc arrodonit i marcat folre. Font: Casanovas, Àngels; Moro, Antonio. Els grafitis de la Torre del Castell Palau de Terrassa. A la Revista "Terme" núm. 14. Terrassa 1999.

Ermita de Sant Ramon de Penyafort del Catllar (Tarragona)

Aquí tenim un exemple de com en poden ser d'esquemàtiques aquestes representacions. Amb unes poques línies i traços s'intenta representar un vaixell.

Aquests grafitis, que estaven gravats a la paret, malauradament ja no existeixen, només ens queda el calc realitzat per persones altruistes que, en el seu afany de fer perdurar el patrimoni cultural del seu entorn, han fet aquesta feina poc visible i reconeguda, però de gran vàlua. Voldria, doncs, aprofitar aquest espai per agrair l'ajuda del Sr. Josep Zaragoza.

El Sr. Zaragoza, arqueòleg afeccionat del tarragonès, va explicar que a la zona d'El Catllar

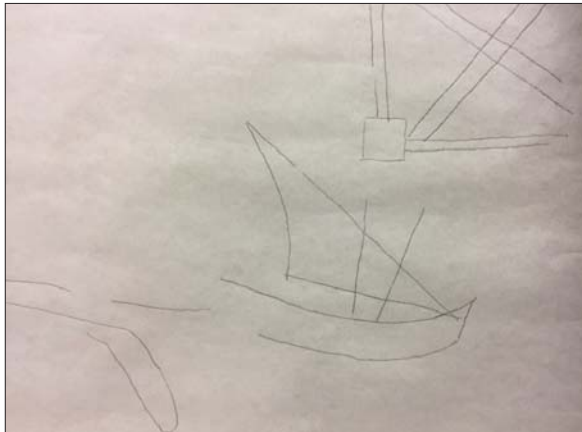

Figura 6. Ermita de Sant Ramon de Penyafort del Catllar (Tarragona). Calc molt esquemàtic d'una petita embarcació feta amb poques línies i traços. Font: Josep Zaragoza.

existia un antiga fàbrica de paper, al costat del riu Gaià, i que en aquesta fàbrica també s'havien trobat grafitis de vaixell a vapor, amb la roda, semblants als vapors que solcaven el riu Mississipí. És també un exemple de grafitis perduts i no conservats.

Catedral de Tarragona

Aquí tenim un grafit excepcional i d'una gran vàlua, amb un gran luxe de detalls i una execució excel·lent. Estem gairebé davant d'una *story* de l'Instagram de fa més de 200 anys. A través d'una imatge tens un relat del que va passar en un moment determinat.

El grafit fet amb llapis o carbonet està en una caseta adossada a una de les parets laterals de la Catedral de Tarragona i és on hi havia la manxa per insuflar l'aire a l'òrgan de l'interior de la nau de l'església. Segons les fonts, durant els segles XVIII i XIX els encarregats de fer aquesta tasca eren els membres de la confraria de pescadors de Tarragona. Aquest fet ens avala i explica per què el grafit en qüestió és tan acurat i té tants detalls. Sens dubte, està executat per gent del mar.

Es tracta d'un navili en línia de principis del segle XIX, exactament de l'any 1800, data que està escrita al costat del grafit esmentat. Està dibuixat per la banda de babord, amb l'arboradura desplegada al vent i vela quadra. També hi tenim

Figura 7. Catedral de Tarragona. Grafit a llapis o carbonet d'un navili en línia de l'any 1800 amb una excel·lent execució i gran luxe de detalls. Porta també tripulació. Foto: Gemma Garcia.

representats estendard i gallardet. A popa oneja la bandera amb l'escacat típic de l'armada francesa.

El fet distintiu del grafit és veure-hi representat com traguina la tripulació d'un vaixell d'aquestes característiques. En altres representacions podem veure algun personatge o part de la tripulació de l'embarcació, però aquí en trobem amb la tripulació i els oficials i les tasques que cadascú realitzava a bord, i pel seu detall adquireix una qualitat fotogràfica.

Casa forta del Senyor de Gelida

Grafit incís o gravat a la paret que es troba a les golfes de la Casa forta del Senyor de Geli-

Figura 8. Casa Forta del Senyor de Gelida. Grafit incís o gravat d'un navili de guerra. Foto: Gemma Garcia.

da. Una vegada més ens trobem davant d'un navili de guerra dels segles XVII-XVIII. A la reproducció del calc es pot observar millor la peça. Moltes vegades els grafit apareixen amb interaccions posteriors que distorsionen la imatge i en dificulten la interpretació, com és el cas.

Tal com podem apreciar, tenim un buc amb folre, vist de la part d'estribord, amb bauprès i botaló a la proa, i es distingeixen perfectament el pal major i el de trinet, estendards i cofes.

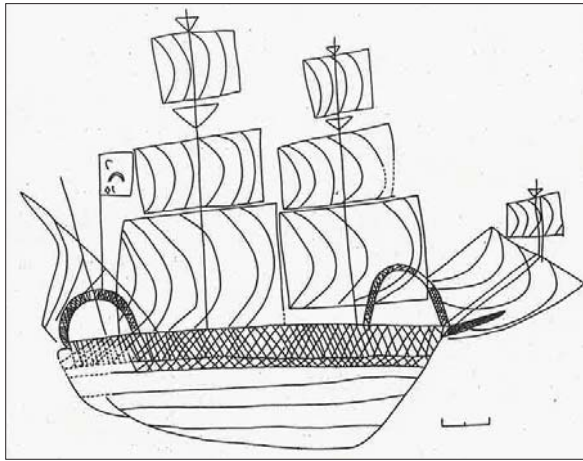

Figura 9. Casa Forta del Senyor de Gelida. Dibuix del navili de guerra. Font: Casanovas, Àngels; Rovira, Jordi. Els graffiti i els gravats postmedievals de Catalunya. A "Les Actes del I Congrés Internacional de gravats rupestres i murals: homenatge a Lluís Díez-Coronel. Lleida, 1992. (Calc).

Monestir de Sant Feliu de Guíxols

Aquí tenim un altre exemple de grafit gravat a la paret amb la tècnica d'incisió. Estem davant d'un xabec dels segles XVII-XVIII. Representat per la banda d'estribord, es poden observar el timó de codast, el bauprès, la doble coberta, el pal major amb vela llatina i la vela cangrea a popa.

Com ja hem comentat amb anterioritat, els graffits moltes vegades tenen un fet històric darrera que els situa en un context concret i determinat, i aquest també n'és un bon exemple. A Sant Feliu de Guíxols va existir una escola de nàutica que a començaments

del segle XIX es va traslladar a Girona. Segons les fonts, al Monestir es van impartir als alumnes classes de geografia i de l'art de navegar abans que fos traslladada a la capital de província. Igualment, a les fàbriques de suro tant de Palafrugell com de Sant Feliu de Guíxols també ens trobem amb un nombre molt destacat d'aquestes representacions, ja que els mariners, quan no estaven enrolats, treballaven en aquestes fàbriques i hi deixaven la seva empremta.

Figura 10. Monestir de Sant Feliu de Guíxols. Grafit gravat o incís d'un xabec amb vela llatina i cangreja a popa. Font: Albó, Joan Alfons; Alemany, Sílvia; Cano, Genís; Casanovas, Àngels; Martinell, Jordi; Rovira, Jordi; Sanchiz, Néstor. Murs de Guíxols. Catàleg de l'Exposició. Universitat de Barcelona. Barcelona 2003.

Monestir de Santa Maria d'Escarp (El Segrià)

És força anecdòtic trobar aquest tipus de representacions al Segrià, a l'interior de Catalunya, amb aquest luxe de detalls tan fidedignes. Totes dues embarcacions estan vistes de babord, el primer és una vaixell mercant, amb una sola xemeneia al centre, amb dos pals i bauprès. El segon vaixell és un destructor de la Primera Guerra Mundial, amb quatre xemeneies i navegant a tota màquina. També es poden observar les torres artillades i els canons, que proporcionen un munt d'informació sobre aquests tipus d'embarcacions militars.

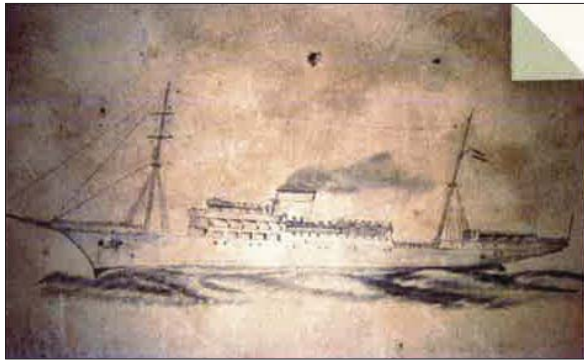

Figura 11. *Monestir de Santa Maria d'Escarp (El Segrià). Grafit a llapis o carbonet d'un vaixell mercant, d'una sola xemeneia al centre, amb dos pals i bauprès. Font: González Pérez, Joan-Ramon; Puig Sanchís, Isidro; Esteve Perendreu, Francesc, El monestir de Santa Maria d'Escarp (Massalcoreig). Un primer estudi. A la "Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià". N.º 02. Lleida 2015.*

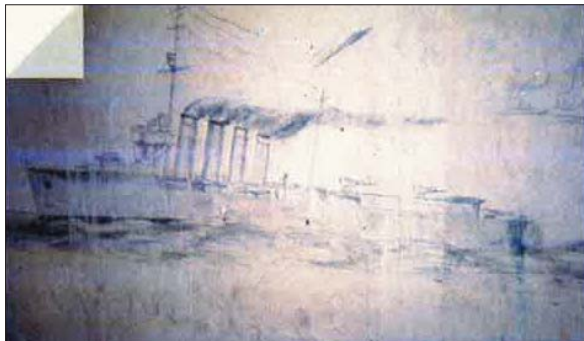

Figura 12. *Monestir de Santa Maria d'Escarp (El Segrià). Grafit a llapis o carbonet d'un destructor de la Primera Guerra Mundial, amb quatre xemeneies, torres artillades i canons. Font: González Pérez, Joan-Ramon; Puig Sanchís, Isidro; Esteve Perendreu, Francesc, El monestir de Santa Maria d'Escarp (Massalcoreig). Un primer estudi. A la "Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià". N.º 02. Lleida 2015.*

Església del Castell de Castelldefels

Aquí tenim un exemple de representació d'una escena pintoresca i costumista. Molt diferent a les que hem pogut observar fins ara. Ens recorda una postal. Mostren la quotidianitat del moment. El grafit en qüestió es troba a la zona reutilitzada amb posterioritat per tenir empresonats als desertors de les Brigades Internacionals, durant la Guerra Civil espanyola. Al

Castell de Castelldefels també trobem grafitis a la zona del cos de guàrdia, perquè abans de ser reutilitzat com a presó va ser caserna i lloc d'instrucció militar. Aquí podem observar la dualitat d'enfocaments dels grafitis representats, ja que uns estan executats amb un marcat to optimista, mentre que d'altres, els de la zona de presó, els "carceraris", tenen un traç més negatiu, amb representacions de batalles i morts o accentuant el fet melancòlic que els provoca la seva situació de presoners.

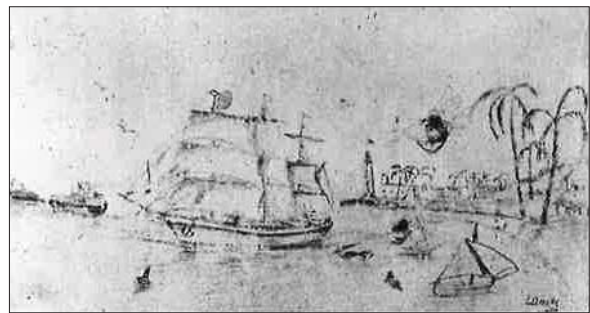

Figura 13. *Església del Castell de Castelldefels. Dibuix d'un grafit que representa una escena pintoresca i costumista, on podem observar un vaixell tipus goleta amb embarcacions menors i la línia de litoral. Font: González, Antoni; González, Manuel; Pinos, Núria, Els grafitis de les Brigades Internacionals de l'església del castell de Castelldefels (1938-1939). Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona. Barcelona, 1996.*

Torre del Castell de Coaner (Sant Mateu del Bages)

Representació per excel·lència d'una batalla naval. Datat entre els segles XIII-XIV. Ens trobem davant d'una armada de galeres en ordre de navegació que estan defensant un lloc fortificat. Es diferencien dues tipologies de vaixell: per una banda, la galera i, per l'altra, un tipus de vaixell rodó, amb el casc més arrodonit, que es pot observar a la zona superior de la representació. Aquest últim tipus de vaixell porta el timó de baiona que va entrar en desús a mitjan segle XIV i que ens ajuda, a la vegada, a tenir una referència cronològica de l'escena. En alguns d'aquests vaixells també hi podem

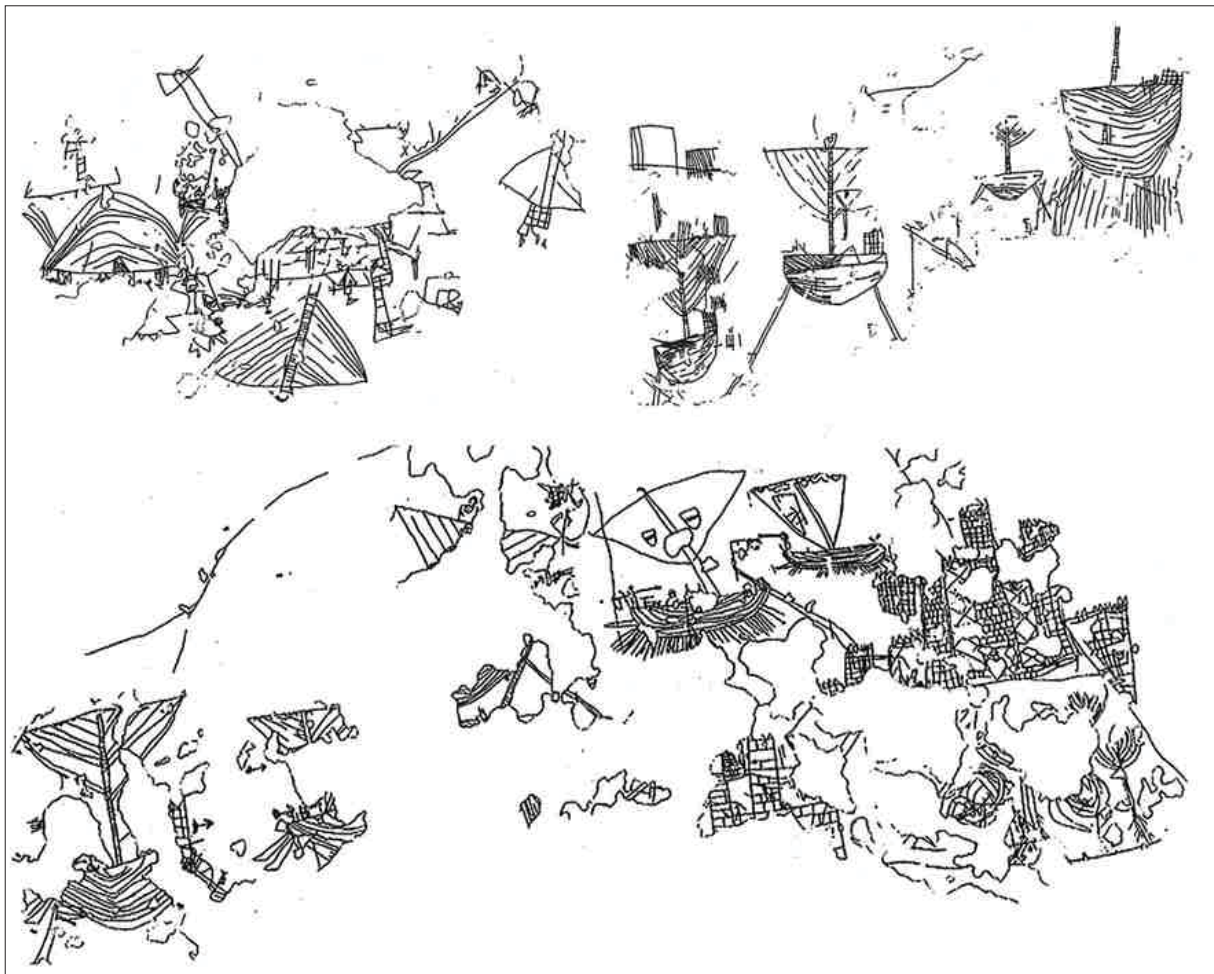

Figura 14. Torre del Castell de Coaner (Sant Mateu de Bages). Dibuix d'un grafit que representa una batalla naval, amb un armada de galeres en ordre de navegació, defensant un lloc fortificat i altres vaixells de tipus rodó alguns d'ells amb tripulació. Font: González Moreno-Navarro, Antoni, *Conservació preventiva: última etapa. Memòria SPAL 1999-2001. Barcelona 2006.*

observar tripulació, com l'home que porta una mena de binocles, ulleres o prismàtics, però està documentat que en aquella època no existien, per tant, és més que possible que estiguem davant d'un anafil, una mena d'instrument musical de vent, d'origen àrab, que s'utilitzava per fer senyals i passar informació durant les batalles navals medievals. Al grafit podem identificar un castell amb muralla defensat per les galeres i els vaixells de tipus rodó en ordre d'atac.

Els segles XIII i XIV marquen un moment d'expansió molt important de la Corona d'Aragó, i el grafit intenta reflectir, d'alguna manera, aquest fet.

Antiga fàbrica Rosselló de Sant Feliu de Guíxols

Aquí tenim un altre exemple de representacions fetes pels mariners que treballaven a les fàbriques de suro quan no estaven enrolats en els vaixells.

Té una factura excel·lent i molts detalls excepcionals. Estem davant un creuer cuirassat de l'armada russa, el denominat *Bogatyr*. Un vaixell de vapor amb tres xemeneies a ple rendiment. Amb messana i pal major, tots dos amb cofa. Té una gran torre artillada a proa i un desplegament d'armament de gran tonatge per tota l'embarcació.

Com és possible que trobem aquesta representació en una fàbrica de suro de la costa brava? Possiblement, i això és només una conjectura, l'autor ho va veure a la premsa de l'època, ja que el conflicte o la guerra russojaponesa va ser un esdeveniment internacional que va sortir a molts mitjans de comunicació del moment. La guerra russojaponesa (febrer del 1904 – setembre del 1905) va ser un dels primers grans conflictes entre les grans potències mundials al segle xx, per les ambicions imperialistes tant de Rússia com de Japó, al mar de Corea, per poder tenir ports actius i operatius durant tot l'any.

Figura 15. Antiga fàbrica Rosselló de Sant Feliu de Guíxols. Grafit a llapis o carbonet del creuer cuirassat de l'armada russa amb el nom de Bogatyr a sota i amb tres xemeneies. Font: Albó, Joan Alfons; Alemany, Sílvia; Cano, Genís; Casanovas, Àngels; Martinell, Jordi; Rovira, Jordi; Sanchiz, Néstor, Murs de Guíxols. Catàleg de l'Exposició. Universitat de Barcelona. Barcelona 2003.

Torre de guaita de Can Franquesa (actual Societat Cultural de Sant Jaume) a Premià de Dalt

He volgut posar també un exemple de grafit policrom, com és el cas. A l'escena podem veure una galera, amb un castell de popa pronunciat, el pal major amb el velamen recollit i el pal de trinquet amb vela llatina desplegada. Els remes estan col·locats obliquament. Al seu

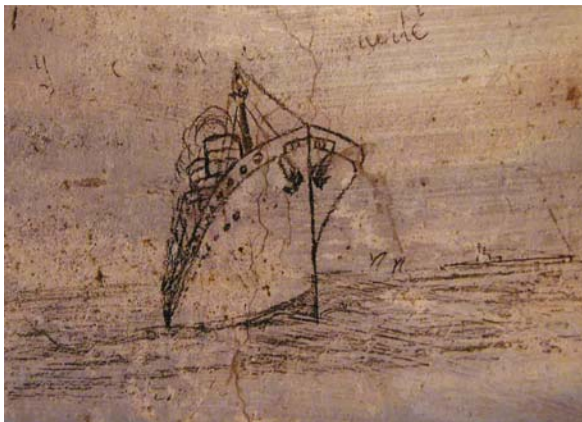
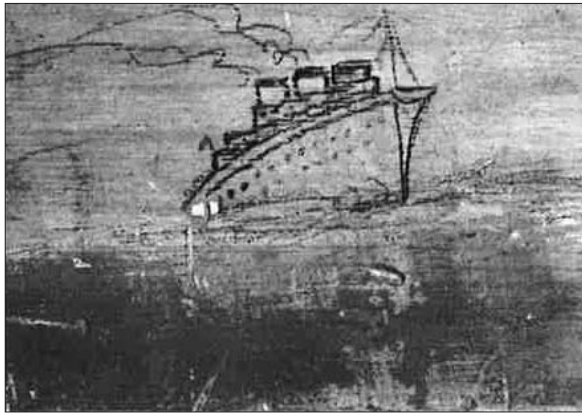
costat trobem un navili o galió, també amb un castell de popa accentuat. Els dos vaixells tenen dues petites embarcacions auxiliars associades. Es tracta d'embarcacions del segle XVI o XVII. Com que és una torre de guaita, és molt possible que aquests vaixells es poguessin observar des d'aquest indret, ja que la visió estratègica de tota la línia de costa era excel·lent.

Figura 16. Torre de guaita de Can Franquesa a Premià de Dalt. Grafit policrom amb la representació d'una galera amb el castell de popa molt pronunciat i al seu costat un navili i galió també amb un castell de popa molt pronunciat. Els dos vaixells tenen dos petites embarcacions associades. Foto: Gemma Garcia.

Església Castell de Castelldefels vs. Fàbrica Calvet Serra de Sant Feliu de Guíxols

Després ens trobem amb casos tan inversemblants com aquest. Tenim el mateix tipus de vaixell realitzat per diferents autors, en llocs diferents i en dos temps històrics diferents, però amb una similitud increïble. El primer està executat pels presoners de les Brigades Internacionals, durant la primera meitat del segle xx, i el segon per treballadors de la fàbrica de suro Calvet Serra, a finals del segle XIX i principis del segle xx. Els trets distintius de les embarcacions són pràcticament els mateixos, un vapor, amb tres xemeneies, la mateixa perspectiva d'enfocament i els mateixos detalls. Realment sorprèn moltíssim aquesta similitud d'execució.

Figures 17 i 18. Església de Castelldefels vs. Fàbrica Calvet Serra de Sant Feliu de Guíxols. Grafits a llapis o carbonet de dos autors diferents, en diferents èpoques històriques que representen el mateix vaixell, un vapor amb tres xemeneies amb la mateixa perspectiva d'enfocament i detalls similars. Figura 17. Font: González, Antoni; González, Manuel; Pinos, Núria. Els grafits de les Brigades Internacionals de l'església del castell de Castelldefels (1938-1939). Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona. Barcelona, 1996.

Figura 18. Font: Albó, Joan Alfons; Alemany, Sílvia; Cano, Genís; Casanovas, Àngels; Martinell, Jordi; Rovira, Jordi; Sanchiz, Néstor. Murs de Guíxols. Catàleg de l'Exposició. Universitat de Barcelona. Barcelona 2003.

Ca Madró. Els Monnars. Tamarit. Tarragonès

Aquí tenim un exemple de grafits superposats en una mateixa escena. D'una banda, es pot observar un vaixell elaborat i perfectament enquadrat amb totes les seves parts

realitzat amb carbó i, d'altra banda, podem veure unes embarcacions de tres ples, molt esquemàtiques, superposades al primer i realitzades amb color marró. En aquesta ocasió, el fet de trobar-nos amb aquesta superposició d'elements provoca un embrutiment de la primera escena molt més elaborada.

Figura 19. Ca Madró. Els Monnars. Tamarit. Tarragonès. Grafits fets a llapis o carbonet i amb pintura marró, superposats. El grafit a carbonet representa amb detall un vaixell tipus galió i les embarcacions representades amb pintura marró són menors i molt esquemàtiques. Foto: Gemma Garcia.

Jaciment de l'Estrella (antiga fàbrica de l'Estrella), Badalona

Aquest grafit és un exemple clar de la col·laboració interdisciplinària entre professionals, ja que la Clara Forn, arqueòloga del Museu de Badalona, es va posar en contacte amb mi com a referent d'aquest tema i em va comentar la troballa que s'havia fet en un abocador de material de rebliment a l'excavació del jaciment L'Estrella (gestionada per l'empresa Àtics i diri-

gida per l'arqueòleg Iñaki Moreno). Es tracta d'una vil·la rústica a 500 metres del centre de la ciutat de *Baetulo*. A l'abocador abans esmentat es va trobar aquest tros de parament amb estuc, força malmès, però en què es poden observar parts d'una escena relacionada amb motius marítims, com, per exemple, la cua d'un peix (hi ha paral·lelismes a mosaics d'època romana i tardoromana), la representació del mar amb forma de ziga-zaga i un vaixell molt esquemàtic, amb una sola vela plegada que sembla que s'estigui enfonsant.

Figura 20. *Jaciment de l'Estrella (antiga fàbrica de l'Estrella), Badalona. Grafit gravat o incís sobre estuc on s'observa part d'una escena amb motius marítims: cua de peix, mar en ziga-zaga i part d'un vaixell. Foto: Gemma Garcia.*

Capella de Sant Jaume de Pont-Xammar. Cornellà de Terri. Pla de l'Estany. Girona

Per finalitzar aquesta exposició, m'agradaria mostrar aquest grafit, realitzat també amb molts detalls i realisme. Està executat amb carbonet. El fet que hi faci una menció especial és perquè ha desaparegut. És un dels exemples que no s'han pogut salvar i preservar, i la intenció d'aquest projecte, tal com he comentat anteriorment, és intentar que aquests traços d'història perdurin en el temps.

Figura 21. *Capella de Sant Jaume de Pont-Xammar. Cornellà de Terri. Pla de l'Estany. Girona. Grafit a llapis o carbonet d'un vaixell tipus galió amb tres pals, estàndard i gallardet. Font: Lluch Bramon, Rosa. Graffiti a la comarca del Pla de l'Estany. A Quaderns, 1992-94. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles. Banyoles 1994. Fotografia conservada al Centre d'Estudis Comarcals.*

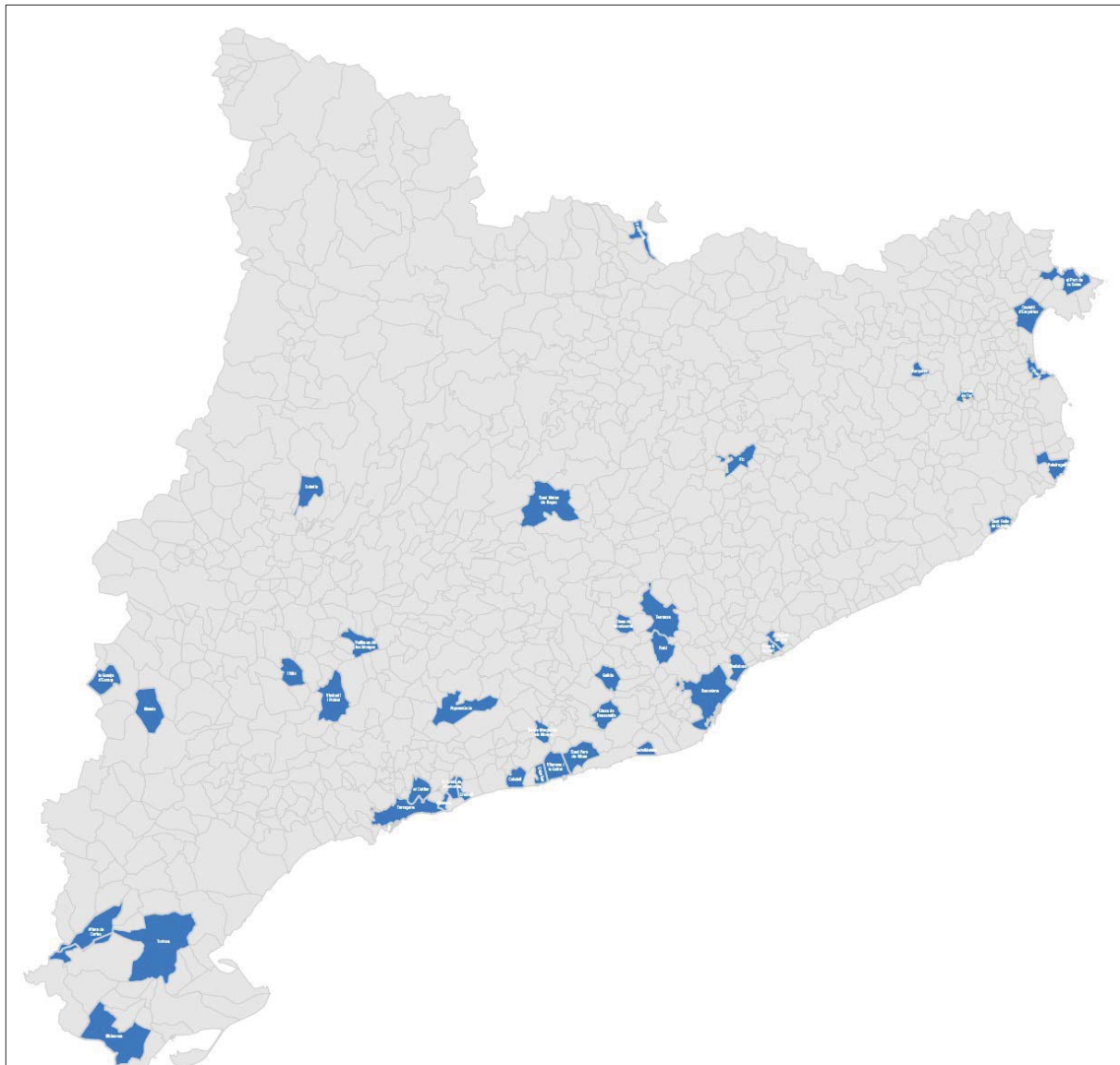

Figura 22. Mapa.

Bibliografia

ABEL, Ernest L.; BUCKLEY, Barbara E. *The handwriting on the wall: toward a sociology and psychology of graffiti*. Westport: Greenwood Press, 1977.

ALBÓ, Joan Alfons; ALEMANY, Sílvia; CANO, Genís; CASANOVAS, Àngels; MARTINELL, Jordi; ROVIRA, Jordi; SANCHIZ, Néstor. *Murs de Guíxols. Catàleg de l'Exposició*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003.

BOUCHERIE, L. «Graffiti, mise en scène des pouvoirs et histoire des mentalités». A: *Ac-*

tes du III colloque international de glyptographie. Saragossa, 1983, p. 485-501.

CASANOVAS, Àngels. «El timón según la iconografía medieval catalana». *Persée* [en línia] núm. 11 (1993).

CASANOVAS, Àngels; MORO, Antonio. «Els graffits de la Torre del Castell Palau de Terrassa». *Terme* [Terrassa], núm. 14 (1999).

CASANOVAS, Àngels; ROVIRA, Jordi. «Els graffiti i els gravats postmedievals de Catalunya». *Les Actes del I Congrés Internacional de gravats rupestres i murals: homenatge a Lluís Díez-Coronel*. Lleida, 1992. (Calc).

- CINQUABRE, P. «Graffiti des églises de Normandie. Interprétations et hypothèses relatives à divers signes présumés votifs». *Actes du Colloque International de glyptographie de Saragosse, CIRG, 7-11 juillet 1982*. Saragosse, 1983.
- DOMÈNEC, Ferran; ROIG, Albert. «El grafit medieval. Mètode Arqueològic. La seva aportació a la Història». *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*. [Saragossa: Diputación General de Aragón], vol. 1 (1986), p. 223-237.
- GALÍ, David; SUREDA, Maria José. «Els grafits del vestíbul, escala principal i planta segona del Castell de Cubelles». *Amics del Castell. Grup d'Estudis Cubellencs*. Barcelona: Grup d'Estudis Cubellencs Amics del Castell, Anuari 2016.
- GONZÁLEZ PÉREZ, Joan-Ramon; PUIG SANCHÍS, Isidro; ESTEVE PERENDREU, Francesc. «El monestir de Santa Maria d'Escarp (Massalcoreig). Un primer estudi». *Shikar. Revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià*. [Lleida], núm. 2 (2015).
- GONZÁLEZ, Antoni; GONZÁLEZ, Manuel; PINOS, Núria. *Els grafits de les Brigades Internacionals de l'església del castell de Castelldefels (1938-1939)*. Barcelona: Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, 1996.
- GONZÁLEZ MORENO-NAVARRO, Antoni. *Conservació preventiva: última etapa. Memòria SPAL 1999-2001*. Barcelona, 2006.
- LLUCH BRAMON, Rosa. «Graffiti a la comarca del Pla de l'Estany». *Quaderns, 1992-94*. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1994. Fotografia conservada al Centre d'Estudis Comarcals.